

Gästgiverier och skjutsväsende

Medeltid

Redan på 1200-talet uppmärksammade de styrande vilka svårigheter som var förenade med att företa långa resor genom landet. Inte sällan krävde resanden mat och husrum och så kallad friskjuts hos lantbefolkningen, utan att denna fick någon ersättning. Detta födde en oginhet bland lantbefolkningen som ofta med hot om våld tvingades inhysa "gäster".

Lantbefolkningen hade en gammal skyldighet, så kallas gästning, att ordna mat och husrum för kungliga personer och de som reste i konungens tjänst, men eftersom även andra utnyttjade denna skyldighet uppstod skillnaden mellan "gästning" och "våldgästning". I Alsnö stadga från 1279 talas om förbud mot våldgästning och i en stadga utfärdad i Skenninge 1335 anbefalldes att tavernor skulle upprättas vid de allmänna vägarna och att rättare skulle finnas i storbyarna med uppgift att organisera förläggning av resenärer om de kom i stora skaror.

Flera liknande förordningar följde, men efterlevdes inte. Bland annat föreskrev Erik XIV:s regering 1560 att det utefter allmänna vägar, till de resandes bekvämlighet, skulle inrättas tavernor med ca två mils mellanrum och 1584 utfärdades den första taxan på de nödenheter en resande kunde behöva.

Gästgiverier och skjutsväsende under 1600- och 1700-tal

Först med 1649 års gästgiveriförordning lades grunden för ett någorlunda ordnat gästgiveri- och skjutsväsende. Denna förordning fick mycket långvarig betydelse och kom i sina väsentligaste delar att gälla ända till slutet av 1800-talet. Friskjutsningen avskaffades och skjutväsendet knöts till gästgivargårdarna som skulle finnas med två mils avstånd utmed de allmänna lands- och sjövägarna. Det stadgades också att alla resenärer hädanefter skulle betala för sig och betalningen skulle erläggas i förväg.

Skyldigheten att hålla med gästgiveri och skjuts kunde till en början gå på tur bland bönderna men blev snart en yrkesmässig gärning som ofta gick i arv. Gästgivare antogs av magistrat respektive länsstyrelse och åtnjöt vissa friheter gällande t.ex. skatter och rätt att utskänka brännvin. Gästgivarna och deras söner samt fyra av deras drängar var också befriade från utskrivning till militärtjänst.

Ofta var flera gårdar i en by ansvariga för gästgiveriet. I tur och ordning flyttades då gästgivarskylden mellan de aktuella gårdarna för att den resande inte skulle behöva tveka om vart han skulle vända sig för att få husrum eller bytshästar, vilket stadgades i en av förordningens 35 paragrafer: *"Så skal ock wid hwar gästgifwaregård för porten en Tafla upphängas, med förteckning huru långt det är til nästa Gästgifwaregård"*.

Gästgivaren skulle ha ett visst antal hästar för skjutsning. Han skulle även för skjutsandet ha sadlar, vagnar, kärror, slädar och i förekommande fall båt. Om gästgivaren inte förmådde förse alla resande med hästar var det de närmast intill boendes skyldighet att bistå honom. Några gårdar var särskilt uttagna för detta och utgjorde reservskjutsen. En dagligen kringsänd skjutsklubba visade vem som hade jour. Man körde vissa bestämda sträckor efter ett uppgjort schema och de resande betalade efter en fastställd taxa.

Utöver skjutsning skulle gästgivaren förstås hålla husrum med sängkläder och husgeråd samt goda stall. Helst skulle det i gästgiveriet finnas tre olika våningar för de resande, en

för adliga ståndspersoner, en för annat hederligt folk och en för gemena sällskap. För att hjälpa upp gästgivarens ekonomi bestämdes att ingen fick sälja öl eller brännvin närmare än två mil från gästgiveriet.

Allmogen skulle bidra till uppbyggnaden av gästgiveriet med timmer och arbetskraft. Samtidigt ställdes krav på att vägarna skulle förbättras och uppmätas. Vägmetningen utgick från residensstaden och milstolpar uppställes vid varje mil. Enligt 1734 års gästgiveriförordning skulle milstolpar även sättas upp vid halva och fjärdedelsmil (en dåtida mil var 10 688 meter).

År 1766 stadfästes en kunglig förordning där det bl.a. stadgades att gästgiverierna skulle föra dagbok där de resande skulle skriva sitt namn, varifrån de kom och vart de skulle resa samt hur stort antal hästar som användes. De resande fick också göra anmärkningar i boken om de hade några klagomål, t.ex. för lång väntan på skjuts eller om upppassningen inte var till belåtenhet. Varje månad skulle länsmannen inspektera gästgiveriet och anteckna sitt eget besök och ta del av ev. klagomål i dagboken som motsvarar våra dagars hotellgäster.

Den resande skulle skriva in sig med namn och titel och dessutom uppge varifrån han kom och vart han var på väg. Resenären skulle också, om han inte var känd på orten, uppvisa sitt pass (före 1860 var det passtvång även för resor inom landet). Dagboken var naturligtvis ett sätt för myndigheterna att kontrollera vilka personer som reste i landet och den skulle också den andra dagen varje månad lämnas till kronolänsmannen, som i sin tur överlämnade den till kronofogden för vidare befordran till länsstyrelsen. Kronolänsmannen skulle också minst en gång i månaden besöka gästgiveriet för att se till att allt sköttes enligt bestämmelserna.

Alla hade dock inte rätt att anlita skjutsväsendet. En första inskränkning låg i att det inte fick användas för varutransporter, foror. I 1766 års förordning anmodas gesäller och lärodrängar att inte använda sig av skjutsväsendet. Förordningen innehåller också en uppräkningslista av grupper som direkt förbjuds att anlita skjuts från gästgivargårdarna, bl.a. tattare, tråddragare, häktmakare, *"nål och hår samt andre månglare eller månglerskor"*, kringstrykande utlänningar och tiggare. Till detta kommer alla de som inte hade råd att anlita skjuts.

1800-talets entreprenadsystem

Gästgivaren hade ofta behov av att kalla in och betala grannar när resandeströmmen blev för stor. Klagomålen var många och man påtalade svårigheten att med ofta kort varsel avvara hästar och drängar. Detta ledde till att skjutshållningen vid gästgivargårdarna blev utlyst på entreprenad under 1800-talet. Samtidigt understödde myndigheterna genom olika påbud och ändrade stadgar byggandet av gästgiverier och vid järnvägs-epokens början (1850-tal), fanns 1 473 gästgiverier i landet. Den gamla skjutsstadgan ändrades år 1878 så att en entreprenör kunde åta sig all skjutsning och gästgivarna helt ägna sig åt gästgiverisyslan. Bönderna blev då också helt befriade från skjutstvång.

Anläggandet av järnvägslinjer under senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet medförde att många gästgiverier och skjutsstationer blev överflödiga, men också att en del nya skjutsstationer fick inrättas vid järnvägsstationerna. Gästgiverierna och skjutsstationerna började dock alltmer spela ut sin roll. Genom ett riksdagsbeslut 1907 försvann gästgivarnas privilegier att sälja spritdrycker. 1933 slutligen upphävdes bestämmelserna om den gamla skjutsorganisationen och därmed var en lång och betydelsefull epok till ända.